

Predgovor

MUČNINA I NESIGURNOST POSTOJANJA

Treba pisati o suštinskim pitanjima, ili ne pisati ništa, zapisuje Aleksandar Tišma u svom *Dnevniku* početkom 1951. godine i dodaje da suština mora da se ogleda u svakoj pojedinosti. Odakle tako visok zahtev pred onim ko bi želeo da piše, pred onim ko želi da svojim literarnim kazivanjem ispriča priču? Postavlja li pred pripovedanje neku vrstu zahteva koja bi po prirodi pripadala filozofskom mišljenju?

Apksimativno bi se donekle ta vrsta ultimativnog stava, suština ili ništa, mogla pojasniti već sledećim zapisom iz *Dnevnika*, zabeleženim kasnije, gde Tišma konstatuje da misli kako nikada još nije svet mogao tako jasno, bez iluzija, biti svestan sebe, kao tada. Taj trenutak spoznaje da je svet oslobođen iluzija, razoren posleratni svet u kome vlada pustoš i u kome individue pokušavaju da se prilagode životu i mirnodopskim prilikama tražeći priključak normalitetu koji su izgubile, pre svega mučno i tegobno iznova prepoznajući sebe, vlastitu okolinu i postratnu stvarnost, donekle bi nas mogao odvesti ka pojašnjenju smisla onog pišćevog zahteva da treba pisati samo o suštinskim pitanjima. Pojašnjenju koje bi pretpostavljalo da suštinska pitanja mogu značiti odgonetajući opis te zbunjenosti, neprilagođenosti i nesigurnosti.

Sasvim u skladu sa jednom takvom pomisli nameće se i više nego očigledan, možda je preterano reći zaključak, ali svakako

jak utisak, da pisac u želji da piše o suštinskim pitanjima pre svega želi da kaže kako to znači da treba opisati upravo taj svet oslobođen iluzija. Ali kao da nije dovoljno samo opisivati, na neki način taj zahtev bi bio odveć lak, pisanje bi se pretvorilo tek u puko suštinsko registrovanje stvarnosti, olako hroničarsko beleženje. Iako ponekad i poseže za nekom vrstom hroničarskog beleženja, preciznog i hladnog opisa zatečenih odnosa i novonastale stvarnosti, za ovog pisca je to tek potreban puki mizanscen za ono što predstavlja njegov proklamovani poetički naum, polaznu osnovicu njegovog smisla i potrebe za pisanjem.

Još jedan dnevnički zapis nas navodi da poverujemo da je pisanje o *suštini* zapravo traganje za nekom vrstom istine o ljudskom životu, oličenoj u pokušaju i potrebi odgonetke razloga tog i takvog sveta. Po tom zapisu, ovaj pisac je *bio stalno zagledan u sadašnjost i tražio način da je protumači, recimo rečenicama, oblikovanim najčešće oko zbivanja u prošlosti*, a time, tom poetičkom željom za tumačenjem, a ne samo opisivanjem i ispisivanjem, na scenu je, gotovo bez ikakve suzdržanosti, ponovo izveden zahtev da se može pisati samo o suštinskim pitanjima. Tako, na izvestan način, zaista možemo zaključiti da je Aleksandar Tišma, postavljajući zahtev *ili-ili*, ili sve ili ništa, zahtev da piše samo o suštinskim pitanjima, zapravo pomišljao da se svet i stvarnost moraju tumačiti, da književnost zapravo ima zadatak da kroz neku vrstu osobenog pogleda na svet oslobodi naše življenje iluzija i posvedoči naše traganje za izgubljenom istinom. Jer počesto život i nije ništa drugo, viđeno očima melanholika i skeptika, nego dugo traganje za smislom, uglavnom neuspešno, za nekom vrstom spoznaje i saznanja o svetu, kao i počesto uglavnom neuspešna realizacija iskonske potrebe za identifikacijom i pripadništvom tom i takvom svetu.

Ne jedan roman ovog pisca i ne jedna njegova pripovetka su naseljeni junacima – često smo skloni da ih određujemo kao antiheroje i antijunake, koji su obeleženi prošlošću, neodredivom

ili stvarnom krivicom, koji se kreću i suočavaju sa nekom vrstom okamenjene praznine, susreću i uspostavljaju kontakte, bez mogućnosti da se među njima uspostavi iskonski odnos. I niko, ama baš niko, nije oslobođen nesigurnosti, koja temeljno prožima svako određenje smislenosti. Nesigurnosti vlastita postojanja i nesigurnosti da je moguće saznati ili učiniti bilo šta što bi tu nesigurnost vratilo u tokove pronađena smisla. Osećaj nesigurnosti, nesigurnosti koja prožima svako saznavanje, delovanje, doživljajnost, u prozama ovog pisca poprima one razmere sveukupnog pripovedačkog pogleda na stvarnost i svet koji u dušu aktera unosi svojevrstnu egzistencijalnu strepnju koja će se u njihovom delovanju na različite načine manifestovati. Ponekad kao odsustvo volje, ponekad kao nasilje, a često kao pasivnost i sudbinsko predodređenje.

Zato je tako očigledno da gotovo sve Tišmine ličnosti, ti junaci tog opustošenog i hladnog sveta, pasivno i nevoljno korčaju idući u susret sudbini. Ako neko delovanje ovih ličnosti ponekad poprimi obrise autentičnosti, proizvedeno nagonski i u vidu unutrašnjeg otpora i pobune, ono je pre svega delovanje koje je prouzrokovano u svetlu onog prostora-mogućnosti koji taj i takav svet dopušta.

Po prirodi stvari, lako je uočljivo da gotovo svi junaci ovog pisca, u tom i takvom svetu, vrlo rano postavljaju pred sebe pitanje šta traže tu, u tom svetu. *Šta ja tražim tu, u tom svetu, jer ovo nije život?* Ovo nije život koji je moguće, uprkos individualnim naporima, patnji, iskušenjima, želji, smisleno saznati i sa dubokim razumevanjem ostvariti. Kao da je život negde drugde i nešto sasvim drugo. Ne bez razloga i ne bez izvesne čitalačke opsednutosti pred očima biva stalno prisutna slika tog i takvog sveta u kome neka bića, neke konkretne osobe sa svojim ličnim istorijama, panično, gotovo nervozno, traže smisao života, smisao stvarnosti u koju pokušavaju da se uklope, tragično ne uspevajući da je pronađu. Uglavnom, zarobljeni i izgubljeni

u nekom svom vremenu, u potpunosti prožeti i opterećeni ličnim iskustvom i doživljajem sveta, uvereni da ni na koji način ne pripadaju dobu u kojem žive, ali takođe gotovo pritisnuti i stešnjeni osećajem konačnosti i pesimističkim uvidom da se iz tog i takvog doba, iz vlastitog doba, teško može izaći, gotovo nikako.

Ako pokušamo da prevedemo stvarnost sveta na jezik osećanja, ona se deskriptivno ukazuje kao svet koji je tako nasilan, pretvaran, u suštini hladan, neutralan. Nespoznat i nemoguće tumačiv, doveden na svoju pravu meru, lišen iluzija, pokazuje se kao nužno zao, opisiv kao svedočanstvo o zaludnosti i tragičnosti ljudskog življenja. Kao da je u potpunosti osujećena, osuđena na neuspeh, svaka vrsta smislenog delanja, svaki aktivizam, i kao da ništa drugo nije preostalo osim nekog krotkog pomirenja sa nemogućnošću prekida sudbinske determinisanosti i zadatasti.

U tom božanskom nanosu pustoši i neodređenosti, u tom carstvu teskobnosti, posivelom svetu mučnine smislenosti, mučnine postojanja, sasvim je izvesno da su snovi i zamisli u sudaru sa nemogućnošću. Nemogućnost tako, pored nesigurnosti, postaje ključna odrednica razumevanja i tumačenja sveta. Baš zato i samo tako, pitanje da li su ljudi zaista u potpunosti ograničeni tom nemogućnošću samorealizacije, postaje centralno pitanje Tišminih proza, a jedna te ista slika predstavlja opis mučne potrage za legalizacijom, realizacijom mesta u tom svetu, i smislom.

Opisivati, tumačiti i tragati za mogućnošću realizacije i mogućnošću smisla za ovog pisca postaje tako, sasvim opravdano, centralno mesto pripovedanja, pripovedanja koje se može na pravi način realizovati samo kao pisanje o suštinskim pitanjima.

Svet je jednostavno takav kakav jeste: pokušavamo da ga, razarani sumnjom, na neki način spoznamo, *po njemu se krećemo kao nerealizovani i nedefinisani*. Donekle, mi samo pod-

sećamo, svojim nastojanjem i postojanjem, na nemogućnost realizacije i doseganja nekih viših ciljeva smisla.

Ne bez razloga još jedna dnevnička zabeleška može ukazati na poetičko nastojanje ovog pisca da upravo insistirajući da piše o *suštini*, jedino i samo o *suštini*, ili da ne piše ništa, zapravo predstavlja onu vrstu pokušaja da se odgonetne onaj prazan prostor u kojem smo ostavljeni, kao na pustom ostrvu izgubljenih duša, metafizički prazni, lišeni iluzija, puki hobsovski protagonist i akteri prirodnog stanja, svi protiv svih, sumnjičavi, podozrivi i tragično sapeti neodlučnošću i bez volje za promenom. Ja moram nastaviti putem, beleži Tišma, *stvaraoca – ispitivača duše* i njenih odnosa. Na sve drugo moram gledati kao na materiju kroz koju ostvarujem svoje delo. Zar to ne navodi na pomisao da je ovaj pisac konstituišući, preko opisivanja, analiziranja, prevođenja, posmatranja, jedan pogled na svet, zapravo pokušavao sve vreme da preko pričanja priča odgonetne metafizičku zagonetku našeg postojanja? Setimo se pitanja, šta mi tražimo tu, u tom svetu.

Da li čovek može da prevaziđe svoju ličnu sudbinu, glasilo bi to pitanje u svom najradikalnijem vidu. Odgovor bi se i te kako dao naslutiti, međutim, udar tog pitanja se nikako ne gubi, jačina i zahtevnost tog pitanja ne dopuštaju tek puko izbegavanje ili zadovoljavanje približnim procenama.

U takvom viđenju sveta stvarnosti, svetu lišenom iluzija, iako u promenjenim mirnodopskim društvenim okolnostima, zatičemo i junake romana *Vere i zavere*, koje je književna kritika smestila u svojevrсно troknjižje koje bi činili još i romani *Knjiga o Blamu* i *Upotreba čoveka*, a sam pisac smatrao delom petoknjižja koje na izvestan način govori o nelegitimnosti, obes-korenjenosti i nelegalnosti istinskog postojanja.

Bez obzira na tačnost i mogućnost formalnih i sadržajnih razvrstavanja, roman *Vere i zavere* po jednom drugom kriterijumu trebalo bi da, u celokupnom opusu ovog pisca, koji je

pokušavao da svojim pisanjem i ispitivanjem smisla i savesti epohe dosegne jednu vrstu gotovo nemogućeg sazajnog poduhvata, da pisanje i literaturu izjednači sa spoznajom istine, sa saznanjem života i sveta, zauzme osobeno i centralno mesto. On bi trebalo da bude onaj pravovaljani odgovor na smisao poetičkog, gotovo normativnog zahteva da se piše o suštinskim pitanjima, da pisanje treba da otkriva tu *suštinu*, zapravo smisao ljudske sudbine, smisao stvarnosti sveta, i smisao, epistemološki i metafizički, načina i mogućnosti ostvarenja ljudske egzistencije i ljudskih napora da odgovori na razarujuće i radikalne izazove.

Pre samog uvida u *Vere i zavere*, potreban je jedan mali ekskurs, kao neka vrsta preko potrebnog dodatnog pojašnjenja. Ako smo na tragu valjanog razumevanja poetičkog zahteva da se mora pisati o suštini i onoga što se u tom pisanju i shvatanju određuje kao suština, onda je potrebno bar naslutiti i nagovestiti na kojim su sve planovima mogući opisivanje i analiza. Čini mi se da taj poetički zahtev sadrži u sebi na pripovednom planu bar tri velika iskušenja. Pre svega, ali ne najprimarnije, da se svet i stvarnost pokušaju opisati u optici društvenih i istorijskih okolnosti, da se u svetlu psiholoških uvida razotkrije mesto individue, da se analizira njena „duša“, kao i međusobni odnosi sa drugim osobama, počev od ljubavnih, kao smisao načela samorealizacije, a zatim da se jedan svet oslobođen iluzija, oslobođen sopstvene etičnosti, svet zadatih sudbina i ograničenja, po mnogo čemu ispražnjen, naseli mogućim pronađenim metafizičkim sadržajem ili bar smislom. To bi činilo poetičku suštinu, a *Vere i zavere* predstavljaju pokušaj ostvarivanja te zamisli, ostvarujući se kao oblik društvenog i metafizičkog romana koji, preko *priče o jednom slučaju*, ispituje i analizira savest i smisao jedne epohe. Kao novi oblik *društvenog romana* u koji je unesen, pored već poznatog niza elemenata kao što su analiza društvenih odnosa, i element propitivanja smisla postojanja, egzistencijalna

teskobnost smislenog ostvarenja delovanja i pitanje odnosa volje i sudbine.

Šta je, dakle, ova *priča o jednom slučaju*, ovaj u svom najboljem vidu novi društveni roman? Ne samo onaj višesmisleni i višeznačni kompendij postavljenih pitanja, već i svojevrsni poetički prozni postupak koji sabira u sebi gustoću i raskošnu opservativnost u poniranju i sagledavanju smisla čovekove sudbine, analiza izvesne društvene, istorijske i stvarnosne neprevrelosti, esejističko-filozofska rasprava o delatnom i nedelatnom, priča o vernosti i izdaji, o sukobu aktivnog materijalizma i pasivnog idealizma. Naravno, sve to, kao i značajna pripovedno-tematska proširenja, kao izvesno sumiranje načina pripovednih i poetičkih iskustava prethodnih romana preko ostvarivanja gustine i višeznačnosti pripovednih portreta i zahvatnosti pogleda na svet, ali sa poetičkim naumom da se preko pričanja suštine stvarnosti sveta ispiše novi sadržajni oblik jednog društvenog romana, romana koji svoje čitaoce ne ostavlja ravnodušnim, u kome je pisanje sveta i stvarnosti postavljeno u središte čitaočeve, da tako kažemo, saznanjno gladne duše.

Čitaoca koji će na svom prvom saznanjnom nivou početi da se pita o načinu i postupcima aktera *Vera i zavera*, a zatim, gotovo sinhrono izvesti na scenu i ona suštinska pitanja, upravo ona suštinska pitanja koja je pred sebe poetičkim zahtevom da o njima piše, postavio ovaj pisac.

Tako priča o Sergiju Rudiću, o Inge, o Pataku, priča o nasleđu, imovinskim odnosima, priča o jednom ljubavnom susretu, ta priča o *jednom slučaju*, poprima obrise svojevrsnih fundamentalnih pitanja, svojevrsnih rasprava o birokratizovanim imovinskim i pravnim odnosima, o trajanju usred nasilja spoljnog sveta, o sudarima mentaliteta, o pobudama i nagonima, o poraznosti ličnih stremljenja, o lažima i istini, o ubistvima, o zločinu iz nužde i interesa, kao i o nekažnjenom zločinu, o

nepromenljivosti i zadatosti sudbine koja podređuje svako ljudsko nastojanje da se ovlada sobom i društvenim okolnostima.

Naznačimo samo dva pitanja koja bi eventualno mogla da predstavljaju moguću ispomoć u određenju romana *Vere i zavere*, bez pretenzije da se odgovorima može prodreti u suštinsku višeslojnost ovog romana.

Prvo pitanje se tiče odnosa konačnosti i mogućnosti popravljivosti. Konačnost, konačnost u saznavnom i konačnost u životnom određenju, sasvim je strana Sergiju Rudiću. Konačnost ga odbija. *Voli da zamišlja sebe i one koji od njega zavise i od kojih on zavisi još nekonačnima, popravljivima, podložnima novom, budućem oblikovanju*. U jednom vidu to bi se moglo shvatiti i kao ona iskonska želja i vera u mogućnost saznavanja i spoznavanja sebe, ali i spoznavanja sveta, onaj proces samorealizacije koji može dovesti do spoznaje smisla postojanja. Ali, da li biva tako? Sudeći po ishodu, konačnost i neumoljivost sudbine, naša nemogućnost i ograničenost, naš strah i drhtanje, naša nesigurnost, sprečavaju nas u tom naumu. Mi smo, uprkos nastojanjima, odredivi. Svet se, takav jeste, opire našem saznanju i oblikovanju. Svet izgubljenih iluzija je svet izgubljene vere u mogućnost spoznaje. Mi ga samo opisujemo i objašnjavamo. Tako bismo *Vere i zavere* mogli okarakterisati i kao *jevanđelje skepticizma*, odrednicom koju je Nikola Milošević upotrebio karakterišući Tišmine dnevničke zapise.

Zar je zaista tačno da naši odnosi sa drugim ljudima ne mogu nikad da daju trajno zadovoljenje? Tako bi se moglo formulisati drugo pitanje, pitanje koje će čitaoca na izvestan način okupirati u trenutku kada završi čitanje ovog romana. Ta vrsta spoznaje donekle je uslovljena spoznavanjem da je svet samo prazan prostor, pustoš, „hladnoća, ostavljenost, nerazumevanje, neprihvaćenost, neužlebljenost ni u šta“. Zato i ljudska mogućnost i mogućnost spoznaje sveta okončavaju nekom vrstom limitiranosti i konačnosti. Konačni ishod je poraz. Zato bi se

odrednici romana kao *jevanđelja skepticizma* moglo dodati i malo izmenjeno određenje Pavla Ugrinova da roman predstavlja i *metafizički traktat o zadatosti i konačnosti*.

I da se vratimo na početak, na onaj visoko postavljeni poetički zahtev Aleksandra Tišme da *treba pisati o suštinskim pitanjima ili ne pisati ništa*. Upravo roman *Vere i zavere* predstavlja, kao novi društveni roman ispunjen novim tematskim i sadržajnim smislenostima, kao odgonetanje sveta i ljudskog postojanja, onu vrstu pripovednog zahvata koja putem svojih oblikovnih mogućnosti, odlikom nekog duha sveobuhvatnosti opisivanja, zapravo pripoveda o suštinskim pitanjima. Roman je priča o nama samima, o našim ograničenjima, o našim spoznajnim mogućnostima, o našoj potrebi legalizacije u tom i takvom svetu, o našoj mogućnosti realizacije. Realizacije nas samih. I tu nema greške.

Da li je to dovoljno? Dovoljno da ispuni naše metafizički gladne duše i dovoljno da naseli prostor smisla u naše čitalački opustošene duše? I te kako. Treba imati na umu onu misao koja kaže da je dovoljno dovoljno. To ne znači i sve moguće.

Franja Petrinović